

ԳՐԱԿԱՆ

ԿՍԱՆՔԻՆ ԷԾՑ

ԱՂԱՋԵՍ ԶԱՆՓՈՓՈԽԵԼԻ...

Ա.

— «Աղաձեմ զանափոփոխելի աշխույթին ամենագոր չողոյց հզորի...»

Խոնաւ, բայց պայծառ ու մոկոտ լուսնի մեջքին, ուրկէ թաքնուած անցնէին, այսպէս կը սկսի մոռալ ու քաղցրագիծ դէմքով պատանին իր ընթերցումը: Լինաւուրց ու փառաւոր կամարին ներքեւ, յստակ ու բարձր, որ կը թուի ձծեղ զողոյց, քիչիկ մը խակ սա հոսումը բառերուն, մեղեդային ու անորոշ, ձայնը՝ վարանոտ, մատաղ, փայլալայնքի մը նման իր նուրբ ծրփանքը կը վերադառնէ դէպի բարկ, ցայտուն ծաղիկները՝ դմէթը պսակազարդող, մաքուր ու տաք, նոյն աստի զգաստ, լուրջ, բարի, կարծես զղջալով իրենց գեղեցկութիւնը, իմաստը, սա խոտամբեր մարդոց վերեւ: Շէնքերու հոգին պարզ փոխաբերութիւն մը է: Անոնք, ժամանակին հետ ու մէջէն կ'ընեն իւրացումներ իրենց ծոցին թաւալող յոյներէն, ու կը փոխակերպեն զանոնք սեպհական թելադրանքի: Փնտռեցէք ձեր ետին: Ձեր ձգած տուններուն հոգին կը թափառի սա գերութեան գոտիներուն մէջ, ձեր չուրջը:

Առաջին առտուն է զայրոյական տարիի մը:

Տղաք: Որոնց ամբափակ կեցուածքէն, սեղաններուն առաջօք, զփուար է վերանալ արձակութեան, խանդին, անցնող հանգիստի ամիսներուն մէջ ուր լեռ ու բլուր ամէն օր ըրին առաթուր, իրենց ընտղներուն անձնատուր: Լուրջ, իրաւ, ինքնամիտ — իրեն թէ լեռներ չպտռէին իրենց մտքի հորիզոններուն, — կը հետին զասական ընթերցումին: Կրօնական է սա վերամուտը. տրտում, հանդիսաւոր, խորունկ, կարգապահ Է Սեմանցանիմ առակը, ըստ Մատթէոսի, հաւանաբար տղոց ներսը ոգեկոչելով տարօրինակ վարդապետը, զլստուն հաւաքած խոնարհ գեղեցիկներուն հոտերը, անոնց այրած հոգիներէն ներս քաղցր իր բառերը անձրեւի պէս, ցօղի պէս «առաքելով»: Երգուած է «Որ վարդապետն» շարահանը ուր միտքը, իմաստը, լոյսը կը զգեստաւորուին, կը զարդարուին յարգանքով մաքուր Մեծիմ Մեսրոպայ, տղոց ներսը վերստեղծելով մեր պատմութեան նոյնքան տարբերակ մէկ մարդը, զինուոր, քարտուղար, մարզաբէ, խոտահարակ ու անհուն աշխատանքի տիրական խորհրդանիշ, որ ցանած է կրակը, զարմեալ խոնարհ, անգիծ ուղեղներէն ներս իր աշա-

կերաններուն, մաքրագործած տրտմութիւնները անգիր, անուսում, բուսային ապրումին, ու մղած զանոնք այդ կրակը տարտղնելու մեծ աշխարհի մը բոլոր ծագներուն:

Ինծի կուգայ թէ սա խորհրդաւոր արարողութիւնը փշրանք մըն է հին դարերէն, երբ, այժմու սա շքեղ շէնքին փոխարէն, սա տեղերուն վրայ, թշուառ ու ծուարած, կ'ապրէր նախնական կառոյց մը, քանի մը սենեակի ծաւալով, Ս. Զակարայ Տաճարին իրեն տնկարան, և ուր, աշխարհին, Հայոց աշխարհին հետոս խորշերէն, բոլորի բայց հաւատապինդ, տարուէ տարի կը փութային խմբուիլ թուխ կամ բաց մանչեր, կատաղի որքան խանդոտ, առոյգ ու յամառ, բայց տարօրէն բարի, ամուր, իրաւ հոգիներով, ամէն մէկը մեր հայրենիքին մէկ իսկութիւնը, մէկ սրբութիւնը իր ազգուն, կամ ցասկոտ, յորդ մարմինին մէջը, խորը թանգարանած, օր մը, պարաշաներու արտօնութեամբ, զանոնք իրեն սրտառու զործունէութիւն, քաղցրագին նուիրում արժեքներու խուլ լըջաւորութեամբ: Անոնք էին որ պիտի կազմէին անընդհատ շարանը, աւելի վերջը, այն մարդոց, բոլորն ալ վարդապետ, առնուաղն Միաբան, որոնք հայթայթեցին զինւորագրութիւնները նորօրինակ խաչակրութեան, նուիրուած «Ս. Տեղեաց մէջ» մեր իրաւունքները անալալ պահպանելու պարտքին ու փառքին: Այսպէս կը մղուի մտածել ամէն հայ որ աչքէ կ'անցնէ Տնօրինական Վայրերը, այդ մութ ու խորհրդաւոր ձգողութեամբ խորշերուն մէջ վաղած երիտասարդական կորովը մտքով կը չափէ, ու կը մտերմանայ նսեմ այդ կամարներուն ներքեւ եւ երկ անեղ կրթներու գուպարին, պատմութեամբ կամ բանիւ բերանոյ հաղորդուած իրեն... Անկարելի է չզմայլիլ սա ժողովուրդին ալքերուն խորը զեռ անյայտ ուժերու սա փաստերուն զիմաց:

Լրջութիւն: Տրտմութիւն: Երիտասարդութիւն: Ուսում ու պայքար: Կան այս բոլորին հետքերը տղոց ինչպէս անոնց մեծերուն վրայ: Վերէն, աւելիառ զէմքերու շարքէն մինչև հազիւ պարմանի տղաքը խոնարհագոյն զասարանին, պէտտուն ու միամիտ, ամէնուն ալ հոգին կ'այցուի պահէն վեր յուզումով մը: Փափուկ, տաք, համակ թրթուռ, սա պղտիկները, ոմանք դէպի մեծերը սեռաւոր: Ուրիշներ՝ ով գիտէ ինչ երազներու արշալոյսին մէջէն, թեթեւօրէն ժլպտագին, քանի որ այդ ժպիտը անոնց տարիքին ծորումն է անոնց մարմիններէն դուրս, «բռնկում» մը, ինչպէս կը պատկերէ րանաստեղծը: Շարժումը, թրթուումը ժպիտն է անոնց, ու, կեանքին ալ ծաղիկը: Մեծերուն հանգած, դուսպ տրտմութեան զիմաց մատղշուկ սա խանդը, լարուածքը, նետուածքը կը ստեղծեն պատկեր:

Ուրացիկ ձեւեր կազմուած սա աղեղին կեդրոնը՝ Նահապետը Աթոռին: Մօտ իր երեք քա-

առողջ դարձավ: Ծանր, խոհուն, նոյնիսկ արտառ, լատուած գիտէ այցուած ինչ հեռու, խոռովիչ յողերէ ու յուշերէ երբ իր նայուածքը փոխն- իփոխ կը պտտցնէ տղոց շարքին կրկնակ թեւ- րուն, այդպէս մատաղ, ուղիղ, կանանչ, ու, ինք պիտի ճշդէր՝ կամ ու կրակ: Որքան դժուար է մեզի տղայ ըլլալ, սանկ չափահասութեան դռներուն: Բայց որքան տառոր գիտակցութիւնը իրիւ հր- անդանը մեր ետին՝ մշուշէն կալանաւոր, զաղերք է իր իմաստէն: Ո՛վ տրտմութիւնը թեւաթել մար- միններուն: . . . կը փոքրանան անոր բիրբըր, թերեւ ներքին ուրիշ տեսարաններու վրայ, թե- րեւ իր ալ առաջին օրում, սա միաքիւս հաւատքի պալատէն ներս, երբ շուարուն, թրթռագին, իրարմէ ուժով զգայութիւններու ցնցումներով հողապէս պարտաւուն, իր աչքերը կը նետէր զմէջէն զրաւանդներուն, ողկոյց առ ողկոյց, ու անոնցմէ՝ սլաքային անկուսով մը, եւ, ղէպի մօ- տիկ երէկը, կը բանար զանոնք նոր լքուած նկարներու վրայ, ծովելով հեռի, կորսուած հայ- րենի տան սրտայոյզ պատկերներուն ու ասոնց- մով պայմանաւոր, մօր մը (որուն պակասը աւելի խորունկ խոսովք մըն է ոչ թէ որբութեան առա- ջին տարիներուն, այլ աւելի վերջը երբ մայրն ենք մեր զաւակներուն), հօր մը (որուն պակասը պիտի տառապեցնէ մեր չափահասութիւնը մա- նաւանդ, երբ զաւակի մը ձեռքէն բռնած կը քա- լենք ղէպի մեր գերեզմանը), քոր-եղբայրներու անշնչելի, վճիտ ղէմքերու պոսակէն շողուած քաղցրութիւններուն, որունց զուտարն է մեր մարմինը ընդմէջ տասին ու տասնըհինգին: Միեւնի պտուղները չեն որ կը հասունանան: Նոյնն է բաղդը կարգ մը զգայութիւններու, մեր ներքը: Կան որ հունաթիւ նման նետուած մեր միտքերուն հերկին մէջ պիտի սպասեն, երբեմն երկու քառորդ զար, ծիւ մը արձակելու, շատ հաւանաբար գերեզմանի մը կուշտին: Ո՛վ մեր հողին, Ո՞ր յիւստը քեզ կարծեք ճանչնալ ու կապել օրէնքներու: Բայց մեր հողին՝ Որ բանտարկեալն է կախարդ վան- ղակին . . . : Ինչ սրտառու՝ արցունքը անոնց, որոնք, ճերմակ մաղերուն ցուրտին, պատանքին մէջ յանկարծ կը զգան կտուցիկը սրբազան այդ թռչունին, հեռու գարուններէն, աւետարեք, որ կը զարնէ ոսկի իր զարկը, իր բոյնը կ'ուզէ ատ ձմեռին մէջը, թարմ, խարտեաչ, ծաւի, կապոյտ, ծխածանին բոլոր գոյներովը, ու սպասումէն յու- սահատ, թերեւ ալ լալով մեր ու իր աւերակին վրայ, կը թափ մեր ամէնուն համար միակ իրա- կան թափին, — հողակոյտի մը վերեւ պարզուկ քառաթիւն . . . : «Այլ իմաստութիւն մարդը եմ»: Այո՛, Բայց գի՞նը որ ան արժած է մեզի: Բայց մանաւանդ գի՞նը, ներկայ արժէքը՝ այդ յիմա- րութեան, երբ մեր մատնեան թակ անդոր են բաժակ մը խելք մեր շրթունքին տանելու, մեր բազուկները կարկամ՝ որայ մը բարիք մեր ու- սերուն բարձրացնելու, մեր ուղեղը՝ անբաւ- կան՝ այդ այսքան սուղ գնուած իմաստութիւնը պահպանելու: Նահապետը Աթոռին այդ իմաս- տութիւնը գնած է գինով մը որ սակ չունի մեր աշխարհի շուկաներուն, շահատաններուն վրայ:

Կան բաներ որ կեանքով միայն կը գնուին: Ու զօք կը հասկնաք, պէտք է հասկնաք ասիկա:

Դպիւրներու, սարկաւազներու սա թարմ խաճեղը, յորդ հասակները (պիտի գրէի հասկերը իմէ չվախնայի բռնադրօսութենէ), այնքան տարբեր ամէնուն գիտցածէն, սպասածէն, մա- նաւանդ կիսամութ, կիսաղօտ մօրուքը որ այն- քան վաղահաս տրտմութեամբ մը կը սզաւորէ անոնց ճակատը, կը ստուերէ անոնց կզակները: Դմանց մօտ աղուամաղով թաւշուած, ուրիշներու վրայ արդէն սեփ-սե հիւսք: . . . Որ մը իմ ալ ուսերէս իշեր է այդ սե պատանքը ու պահ մը պատանքը իմ պատանութիւնը: Չայն, սառու, վերանքը բառերուն, ղէմքերուն տակ ճերմակ ձմեռը տարիքին. երիտասարդներուն մօտ՝ կրակ պարունը սե աչքերուն: . . . բոլորը, բոլորը կը խօսին ինծի, կը կենան ու կ'անցնին ինչպէս արձագանգ մը որ կ'ելլէ, կ'իջնէ, բլուր առ բլուր, նորէն կը դառնայ ետ ու յուսակառու կը թաղուի ծոցը անդունդին, հոս՝ մօտիկ փոսը մեր կարճ տարիներուն . . . :

Այն ու ձախին՝ ուրիշներ, վեղարին աղօ- տանուչ ստուերին մէջ, ճերմակ ճերմակ ալիք- ներուն, տեղն է գրել՝ իմաստովը ու փառքովը: Մէկը, որուն ողնասխինը չեն կրցած կտրտել տարիներ, լայն իր ծերութիւնը հագեր է հպար- տութեամբ, պիտի ըսէի երջանկութեամբ, իմէ չգիտնայի . . . : Միւսը, զորչախառն իր տրտմու- թեան մէջ որ մինակ տարիքին պստիկ կամ յար- դարանքը չէ ապահովարար, այլ և քիչ մը մո- խիրը սրբազան երազներու, բոլորն ալ պատ- րանքին պատաններովը իրենք գիրենք առեր պառկեր անոր հողին խորը: Ուրիշներ, իրարմէ տարբեր զգայութիւններու հանդէս մը, պարզ՝ իմ աչքերուն, բոլորին ալ ուսերուն սանկ քա- ուորդ մը, երբեմն աւելի դար մը զաժան, տըր- տուած սպասի, սրտեռանդն հաւածուած սրբազան ուխտերու որոնք կը թափն պատանած ըլլալ ինչ որ ուրիշներ կեանք կը կոչեն . . . :

Անմիջապէս վար, ղէպի տղաքը, տարբեր սլացք մը, առոյգ, կորովի, երիտասարդ ձեւերու, որոնց զացուած ըլլար փառքը հասակին: Սքեմին սա զրկանքին հակառակ, պարեգօտաւոր այդ ճարտարապետութիւնը ունի ուրիշ ձգողութիւն մը, ինքզինքը պարտադրող: Բոլորին զխէն վե- ղաքը որ ստուերուն այդ ղէմքերուն զալուկութիւ- նը, երբեմն զեղնառուն մատաղութիւնը կը փորձէ ներձեւ հաշտեցնել ապագային, հեռու, մութ բա- ներուն տրտմութեան, խռովքին: Կան որ չեն նա- յիր, կան որ հոն չեն: Կան որ ներսէն կ'արտա- ուեն: Խոնառ ու մեկտ ալիքին մէջը ալօթքին բառերուն, ամէն մէկը իր առաջատան է պար- ղեր, իր ուխտերուն, երազներուն ափունքները ղէպի, խորունկ կոկիծին մէջ կենդանի ձեններու- մին որ պատկէ, ըլլալու է իրենց օրերուն, երբ տարիներ վերջը այդ ափունքներուն խրած իրենց մարմինին խեղանքները պիտի մէկտեղեն ու զնն

քառաթևի մը չուէին, նայիլ իսկ վախճալով ծովերուն ուրկէ անցան, ցաւերուն որոնց ծոցը ապրեցան, յոյսերուն որոնք հորիզոնը ձեռքեցին, սուզուեցան անվերադարձ: Մեր օրերուն ո՞վ է հետաքրքրուեր ուրիշներուն ողբերգութեամբը: Ամէն մէկուն համար իրը բաւ է ու կ'աւելնայ անգամ: Երիտասարդ վարդապետները իրարու քով ու մէջ, իրենց ծփուն սեւ սաւաններով վարչամակուած, իրենց վեղարներուն սլացքովը երբ կը թաւալին իբրեւ մեծկակ ալիք մը սպառնալու ետեւդի, սպառնալիչ են ու աւելի՜ իրենցմէ:

Տիրացուն կը շարունակէ «ի դէմ Հոգւոյն Սրբոյ» իր աղօթքը: Արեւ ա'լ փառք է ու գեղեցիկութիւն, գարնելով ոսկէ իր փրձինը կամարին ստորազարդերուն, վերաւելով վեղարներուն սլացքներէն ու բարակ հրդեհ մը վառելով ապակիներուն մէջէն ու վրան: Պահն է բռնկումի, դուրսի ու ներսի աշխարհներէն: Աղօթքին բառերը եղբր են իմաստ, հոգի, մթնոլորտ, լեցնող հակայ կամարը, չորս թիւերը վարժարանին: Ընտանի, ծանօթ, հոգեղէն իրախանութիւն, որուն մէջ անհատները արձակէին իրենց մտածումին արմատները, ծծելու համար հրապոյրն ու յոյզը որ մեր բառերէն կը բխին երբեմն:

Քիչ մը ետեւք, ու քիչ մը հակ (դէպի գետին) կը հետեւի մայր ամէնուն, աւելորդ է ըսել, բոլորէն աւելի արտում: Հեռու, շատ հեռու բաներ կը դողան ինձմէ ներս, ընդմիջող իբր թէ թողուած, որոնց վրայ «յարութեան շունչ մը» ինչար: Մէկէն՝ զիտակցութեան դաշտին ողորդումը: Ինձի այնպէս կուգայ որ այդ ամէնը, սա աղօթքը, սա պատանութիւնը, սա երիտասարդութիւնը, սա դաժան պայքարը ու սա ծանր, ապերախտ սպասը իմն էին, ապրեր էին իմ մէջը . . . :

. . . Ու կամաց, շատ կամաց որպէս թէ վախճանային գիւրաբեկ ստալին մը բզբառէլէ, անտեսանելի մատներ կ'երկարին իմ թարթիչներուն, իրարու հիւսելու, կարանելու անոնց մեղաւոր ցանցը, ընդդէմ աշխարհին: Դադրած է լոյսը՝ արեւն, ու դիւթն ու մշուշը՝ ձայնէն: Կուգու՜ պատերը իմ յուշերուն որոնք կ'ընկրկին, հետդնետէ աւելի յստակ դառնալու համար: Հասնումքիւն, որ իմանկ է որքան պատկեր, յոգնութիւն, հանգիստ: Գալիս որոնք զգացումներ, ամուր, յստակ, հոգին համը մեղմիլ ջանացող, այնքան իրաւ իմ շուրջն ու ներսը: Ու վաստակաբեկ, ինչպէս կ'ըսեն, աւելի ճիշդը՝ քաշուած ուժով, անխուսափելի ձգողութենէ մը, իմ գլուխը կը հակի քիչ մը աւելի խոնարհ, ընդունելու . . . փուշէ պսակը իմ ալ կէս դարուն: Ու պարոյր առ պարոյր կ'անցնին իմ ճակատէն սլաքումները ցաւին, մանր սողնուքովը աննահանջ սղոցումին: Ոչ հերոսութիւն ու ոչ համեստութիւն: «Չափում օրեր» մարդը կ'ընեն . . . իմաստուն, լայն, նոյնիսկ մպտուն:

Ձեռ գիտեր ինչու սա փուշէ սաղաւարտին տեսիլքը կը բռնանայ: Ու հաւ անրացատրելի ձեռքորդութիւն մը մտքիս կը բերէ բանաստեղծին տողերը՝

. . . «Ըզարսակ երջանկութեան իմոյ առ ասքս Բո եղեալ
Չոր ի բնութեւ անտեղէ եւ ի գրոյդ ես ընկալայ . . . »

Բանալով ամբողջ օտար, հեռու աշխարհ մը, սիրային տառաման ու ողջակէզ ձեններումը մեր մեծ բանաստեղծներէն մէկուն: Ո՞ր պատրանքին կամ կեկիծին տակ քերթողը գրեց սա տողերը . . . : Անոնց ետին կը յառնէ այդ Պոլիսը, անոր աղջիկները, անոր հոգին մանաւանդ որ այնքան թունդ իսկութեան մը նման կը ծաւալի իմ ջիւղերուն ամբողջ համարներէն . . . : Ո՞վ հեղինութիւնը կեանքին, փուշէ պսակին խոնարհող գլուխը հիմա հանդէս մըն է այլապէս դժնդակ, անժուժելի զգացումներու, տարիներ իմ ներքը տուն տեղ եղած, իմ նեարդներուն ամէն մէկ մաղէն իրենք զիրենք չաղապատող: Գրող ու յիմար նոյն տանն: Քսան տարի այդ երիտասարդը գրեց, երգեց, խաղալատեց ու գերեզման իջաւ որպէսզի դառնայ անկէ . . . իր երջանկութեան պսակը նետելու աղջկան մը ոտքին . . . : Լացընելու չափ տխուր է անշուշտ սա բոմանթիկմը: Եւ սակայն ինչու՞ տարակոյտի մեղմ ժպիտ մը կ'ուրուանայ լման հոգիւս երեսին: Ի՞նչ անթափանց խաւար, ինչ լեռնացած տրտմութիւն է իմ կէս դարը, ուր որքան սեւ բաներ պատ են կայեր, բանաստեղծին միամիտ բոմանթիկմին փոխարէն: Ի՞նչ քնքուշ ձեռք: Ի՞նչ գուժ: Ես չգտայ անոր հետեւերուն (*) վրայէն ոչ իսկ գրական իր ներշնչումները: Իմ գտածը, փափուկ ձեռքերուն տեղ, անողորմ մուրճը ճակատագրին, սալին վրայ իմ երազներուն, կիրքերուն, պատրանքներուն: Իմ գտածը՝ անարգանքը, ուրացումը: Ստեղծ: Կեղծիքը: Անաստեղծիւնը: Հովիկին տեղ փոթորիկը: Հոստերուն տեղ արեւուն: Որոնք բաժնին եղան մեր սրտունդին, իմ գտածը՝ Որոնք, անգթութեան, լրբութեան յետանին վրայ անընդմէջ սրտումով լման կէս դարու հասակով: Ի՞նչ շուտ կը մոռնամ սակայն կամ կը կարծեմ մոռնալ: Ժամանակի այդ չափին վերջին մասերուն ես ալ զգացեր եմ ձեռք. իրաւ, բիրտ որ երկարեցաւ ոչ թէ պսակ դնելու, այլ կուրծքս պատռելու, խեղդելու համար հոն թփրտուն կայլակը կեանքին . . . : Տիրացուն անորոշ մըրմունքին մէջէն կը շինուի, գարնանամուտ տուտուն, ամայի ձորի մը կուշարին, իր գլուխը քարի մը վրայ տեղաւորել ջանացող մարդը, մորենի:

(*) Քանի քանի անգամներ եղեր եմ իր Ալեքսանդրին, ասանց շփոթեմ (իմ գտածը պարզէ հոգ մըն էր, հետեւով ծանրաբեկ, բայց . . . հասարակ, որպէս քիչ չիշնչող կախարհ քերթուածին [Ա. շփոթեմ Ալեքսանդր] գմայելի պարկեր), ասանց անվիշտութեամբ կը խոսէին ինձի թարմ, նուրբ իրենց մարմիններ լեզուով միայն, բոլորովին տարբեր այն խաղիչ զարնէն անոնք նոյն քերթուածին մէջ): Մեծ ու իրաւ էր միայն անտարբերութեամբ ստուերներուն մէջ թեւանցիկ քայլերէն հիւսանք իր ուրուին հետ: Ու պարզ էին ծաղկները դարձնալ որոնցմէ ան քաղեց նեկատար իր ստեղծումին: Ու խորհիլ որ հազիւ քառորդ գար մեկ կ'անջրպետէր:

մը թեւերուն ներքեւ իր պսակին սպասող, ցաւին նիզակը սրտին խորամուխ, մինակ ու անօգնական, լքուած բոլոր իր ուժերէն, կը շինուի կարտի, ընդլիւսմի, համակերպումի սուղ տուաման, երբ այդ սպասումին մէջ, Զեւթին մէջը հակատագրին, տողանցք ըրին իմ տարիները, ամէն մէկը արեւնոտ իր վէրքերը թրթռուն վարդերու պէս վառման հանած . . . : Նստեցաւ սնարիս: Ո՛չ հոգէս էր, ոչ ալ մահուան հրեշտակ: Ո՛չ աղջիկ, ոչ ալ երիտասարդ, կը շարժէին շրթները, կը թուէր խօսիլ բայց չէի լսեր: Դրա իր տիր հակաիս: Պաղ էր ու իրաւ, կտաւէն այն տառապանքներուն որոնք պարուրեւ էին իմ օրերը: Վերցուց: Նայեցանք իրարու: Կը տեսնէ՞ր ինչ որ պղպշակ առ պղպշակ կը բարձրանար իմ մտքին ծովէն: Իմ կարօտներս սա սուտ աշխարհէն: Իմ ցաւը իմ ձգելիք բաներէս . . . : Ու ըսաւ, կը լսէի իր բառերը:

— Յիմար, ինչո՞ւ կը նայիս ետ, չուրջդ, առջեկ, եկած է պահը երբ ժամանակը, տեղը զաղրին պիտի: Ո՛վ կտորեց աչքերուդ ծխնիները որպէսզի չկարենաս վեր նայիլ ուր խաղաղութիւնն է միտին ու արեւնին: Տղայ մը չես դուռն: Կը տառապի՞ս վերջնական ազատագրութեան սա հանգրուանին իսկ: Յիմար, որ չես գիտեր թէ կը ներուի քեզի կասկածիլ երկիրքէն բայց ոչ՝ խաղաղութենէն, ազատութենէն: Բայց դուն գիտես որ ուր կը կանչեն քեզ, Ամէն պարագայի, նոյն իսկ ամէնէն վաւերական, անողորմ սատանաներուն հետ աւելի դիւրին է լեղու գտնել, քանի որ միտքը չի կրնար ճամարտութեան դէմ առարկել: Ահա խոշոր կայակը որ մտքէդ վեր կը պաշտայ, աշխարհէն ուղածներդ ամբողջ: Գաւգ, հիմա այդ ցնդող բաներուն հասէն: Զտուաւ քեզի ուղածներդ սա ձեր աշխարհը, Բայց ինչո՞ւ չես տեսներ որ այդ աշխարհը ոչինչ կրնայ տալ արդէն ձեր թշուառ սրտին որուն մեղքը ծնունդին իսկ մէջէն է: Երբ քսանամեկի ճամբայ ինկար աշխարհը նուաճելու, քովդ էի, չուրջդ պէս: Զմիջամտեցի յիմարութիւններուդ, չփախչեցի ու համար քեզ, կրնայիր հոս ու հոն արցունք մը չորցնել, անցքիդ վրայ, մպիտ մը վառել պարզ սրտերու խորը — բաներ որոնք միայն նկատի կ'առնուին ցաւերու սա ուղկէանի օփունքէն: Հիմա կ'ափսոսաս: Կրնամ մտիկ ընել սա վերջին յիմարութեանցդ ձայնն ալ: Բայց լաւ իմայիլ: Պիտի դամ կրկին: Հաշիւ ունիս տալու: Առայժմ չեմ կրնար քեզի քանի մը կարծ թելադրութիւններ չընել: Մի ըլլար միամիտ, մարդոց անգթութեամբը տառապելու կամ անոնց փառքերովը ջերմանալու, երբ քեզ ցոյց եմ տուեր խաղաղութեան պողոտան: Զօրաւոր կ'օգբեր որոնք սիրտդ կը կապեն սա աշխարհին, չղթաներ են ոչ ուրիշ բան: պիտի փրթին անոնք, պիտի ըլլան, իրենց կարգին, ուրիշներու չղթաները եւ ատիկա այդպէս մինչեւ ոչ ոք գիտէ ե՞րբ, ո՞ւր: Երբ լսես ձայնը, քայլէ, տղա՛ս, քայլէ: հեռու՛, սա սուտէն եւ փուտէն, թէկուզ դժոխք, որ, վստահ եղիր, աւելի տանելի է քան ինչ որ ահա յիսուն տարիէ ի վեր կը տեսնես քու չուրջդ:

Մարդիկ չինուած են յիմարութեան համար: Պիտի ներքեւ քեզի քու մեղքերդ, ըրածներդ ինչպէս չըրածներդ, Բայց պիտի չներեն քու իրաւութիւնդ, կարգ մը մարդոց գիրն է ասիկա. — տառապիլ գերեզմանէն ալ անդին: Կը հասկընաս . . . :

. . . «Փարսեսա ի մեաց իմոց
Ըզմեզ մբութեան, մոռացութեան»

Կը կարդայ տիրացուն: Զայնը (նստողին) հեռացած է արդէն: Բայց խուժողն է կրկին բանաստեղծը:

«Եւ ոչ համայն գորութեամբ մեռելութեան եւ դամբանին
Ամբաւութեան իմոյ սիրոյ փոխան ըզմեզ քո պաճանջել:»
(Մ. Պէլէկէ-Էն-Ն)

ու հետը, սրտայոյզ իր հակատագրերը, կեանքին հոգեղարմը, եւ դարձը որով աշխարհի երեսին չըսածը, չկրցածը պիտի արտօնուէր ըսել վերջապէս երբ կը ձգէր «հողապատեան» ու «ցուրտ» կայանը, դառնալու վտարօրի գարեւաններուն, մտերմիկ թփիկներուն, «հովանոցակներ» ուն որոնց զարնանագիւղ վայելութեանցը ծոցը իրենց տարփանքը կը տարփայնէ մարդեր, մէկը ան՝ որ սիրեկանն էր իր սրտին. միւսը ան որուն չի գրուիր անունը: Ո՛ր, սա յաճախանքը ողջներուն ու մեռելներուն:

Անձուկ ու ցաւ՝ ներսու: Հազիւ կը յաջողիմ համբու ղնել դամբանախոյս ուրուականը եղերերգակ քերթողին երբ կը բուսնի միւս մը, նոյնքան իրաւ: Ա՛ն, որ գերեզմանէն դուրս, թափել է տուած սա արցունքները, պուպրիկ իր թեթեւութեան բոլոր հրապոյրներովն ու խոսովքներովը: Գեղանի աղջիկ: Որ տեսաւ բայց կոյր եղաւ: Զգաց բայց հեռացաւ: Երազեց բայց ինքզինքը յանձնեց . . . : Կրամին ու աշխարհին վարկին: Ու . . . : առաւ իր ալ բաժինը, այդ աշխարհէն, որ արցունքէն աւելի սրտակեղեք ու ահաւոր բան մըն էր սակայն, երբ օր մը, տարիներ վերջը սա հովուերգութենէն, ըրոր շուքին մէջէն իր փառքին, զնել օտարութեան իր երիտասարդութիւնը, անոր անքաւելի մեղքը, այնքան զարհուրելի դիմով մը. — իր մէկ հատիկ պարման աղջկան մարմնովը հող իջեցնելով այդ երիտասարդութիւնը: Ո՛վ անբաւարար մարդոց սիրոյն: Երկար կը թափաթն ուրուականները Միլտիչ Պէշիկմաշլեանի ու Որբուհի Վահանեանի (Տիգրին Տիւսար), Ի՛նչ անկանգնելի թշուառութիւն է մեր միտքը որ չի կրնար ուրուականներ իսկ զիմակալել . . . :

Մեղու մը գիւս կը բերէ իրերու աշխարհին, զոր ուրուականներու պարը կրկին կը ջանայ վերածել մշուշի ու գիշերի: Վախ կայ ծաւկեբուս: Զայնը տիրացուն՝ աւելի հոգ, ջերմացած:

. . . Արժանի լինել
Առնել
եւ ուսուցանել յօրհնակ բառեաց
Աստուածատէր լսողաց
(Ալեքանդր Բոս ԼԳ.)

իդեալը փարատուածը պատրանքն է միայն թարթիկներու տակ բացուածը միշտ մէջային բայց տարօրէն իրաւ, առօրեայ տարածութիւն մըն է։ Որովհետեւ Դոմեար ու անճանչէ բառը Ո՛չ կամար, ոչ ալ չքեղ ամբուծիւնը, ու լայն, խաղաղ, զոյտը նստուածքը փառանգաւորաց վարժարանի քառաթիւ պարոյրին։ Այլ, տախտակամածը գեղի խոշորկէկ սենեակի մը, ծուռիկ մուռիկ, խոռոչալիւր ու սապատաւոր։ Մեր stuyasունը (զարգատուն)։ Ոչ ամպին, Ոչ իսկ գրասեղան։ Ու մերկ այդ տարածութիւնը եղբաւորող պատեր, որոնց երկայնքին տղաքը, ոտքի, իրենց ձայնին բոլոր փոթորիկովը, վար բերելու չափ խարխուլ առաստաղին քակուած տախտակեղէնը, պոռալու վրայ առաւօտեան աղօթքը։

— Աղաչեմ զանիփօթիսին . . .

Հիմա չեմ կրնար ճշգիւ տարիքը զոր «Իբր պոստ» ունէր իմ կործանած, աղեքեկ գլուխը այդ շատ հեռու օրերուն։ Ոչ ալ կրնամ հաստատել թէ ինչ էր իմ հասկցածը մանկութեան բոլոր դժուրութեամբը, կատաղութեամբը պոռապուած։ — Ս. Պարթեւեան պիտի գրէր զալարալիւրուած, Արշակ Զօպանեան՝ քննարկուած — սա աղօթքէն որ խրքին էր ինչպէս խման ընկողը, ինչպէս կը հաւատարէին գրաբար լուծուած ընող մեծ տղաքը երբ իր ներքին պատեանէն բաժնուիլ չուզող ընկողին միջուկը կ'աշխատէին ազատել փայտի տնակներէն . . . Դիտեմ միայն որ այդ գլուխը սեփ սե գունտ մըն էր, իմ ուսերուս ճիշդ մէջտեղը, չուքը խոշոր, հեռուէն իսկ զգալի թէ անիկա մէկն էր ես ըսեմ հարիւր, զուք զէքք քանի մը պատկեր, այն լանճերէն կատաղի ու բարբարոս, իրարու հետ զգուշորութիւն ատեն, բայց տարօրէն քաղցր երբ կարօտին, գութին զարկը զգային իրենց ներքը, որքին ու տկարին, անքին ու տառապողին հանդէպ, իմ ընկերները, ինծի չափ թշուառ։ Բայց կը մոռնայինք մենք զմեզ, երբ մեծերուն հասնելու ճիգին մէջ, մեր պուկերը վիքոցի պէս ուռնցուցած և մեր վիզերուն ողորկ պարոյրը ճնշումէն լեցուած երակներուն գիծերովը սիւնաղարդած, կը պոռայինք, միշտ աւելի վեր, հաւանաբար յաճախանքին մէջը մեր կանչերուն, փոթորիկոտ վազքերուն, բլուրէ բլուր, ծմակէ ծմակ, այգիէ այգի, հովի պէս թեթեւ մեր ոտքերուն վրայ թռչնելով պողպատի պէս ձիգ մեր իրանները զէպի լիճը, որ մեր զէմը կը պառկէր, փերթ փերթ ձեռուած անապակի պատուաններուն քառանկիւններէն ու կ'ընէինք անոր հեղուկ մարմինին վրայ (Բաղրատունին կը գրէր զար մը առաջ մկառուցին) մեր ձուկի, թռչունի պարը, հեծնելով փրփրաբաշ ալիքներու գաւակին . . . երազելով, դեռ օրուան սեմէն, պահը, իրիկուան արարողութենէն վերջ, մինչև մութերը երկարող մեր խաղերը, գունց ու ժիցիլը, ամէնը՝ աղօթքին մէջ «առաւօտեան», ասոր իւրաքանչիւր բառը խմանելով, փշուր փշուր աղաղանք կաղ սեղանին վրայ օձի իրանը կը պսակէր. . . Այդ գաւազանէն, անոնք՝ մեծերը, սոր-

ված էին երկաթ ծանրութիւնը սա աղօթքին, բոլիկ բոլիկ քրքրուած իրենց կուռնկներուն խաւաքարտ էջերը երբ կը տրամադրէին անոր լիզուին։ Եւ սակայն լման դարձեալն ոչ ոք՝ որ չգիտնար թէ ուրիշ կուզար ատ փորձանքը։ Դոմեար, փոքրերուս համար, հաշտուիլ սա փառաւոր ծեծին ու սուրբ համբաւին որ նարեկին էր արդարօրէն։ Տունը ուր անկէ հատ մը կար, այդ իսկ բարիքով, փառքով, կը դառնար ուխտատեղի։ Բերականգն վերջ չեղարանը անութիւն ես կ'երթայի stuyasուն, երբեմն զաղտուկ տանելով մեր ալ նարեկը որուն հրաշագործ վարկը կ'անցնէր մեծ հորմէս, անոր հորմէն ալ անդին, ինչպէս կը հաւատէր մամաւ։ Անիկա ամառաբ բժիշկն էր, (աւելի յետոյ, Սրուանձտեանց վարդապետին գրչին տակ պիտի կարգայի մեղագիրը, դեղագիրը), մտած տունը՝ արցունքը փայտի փոխող։ Շուտով սորվէի պիտի քակել անոր պատկերը (հին գիրքերու մէջ սղագրական նշաններ) սերտել։ Չուրի պէս գոց սորվիլ ամէնէն զօրաւոր գլուխները, տղաքերի ցաւերուն, տունն ու տեղը աւելի տնկերուն զէմ։ Ու անոնք որոնք մարմինին ճիւրաններէն կայանաւոր, «չիլդ» հոգին կ'ազատագրէին։ Ու անոնք որոնք կը բղքէին հարսներուն փորը ամուլ ընող պուկին «խարդաւանքները»։ Որ մէկը յիշեմ սակայն, Գեղին մէջ այնքան շատ էին մեր ցաւերը ու մեր նարեկը այնքան ամենազօր անոնց բանակներուն զէմ։ Ո՛վ իմ անուշիկ, անօթի բայց այդ ամէնուն հակառակ օգոստոսափառ մանկութիւնս։ . . . Որմէ վերջ, քաղաքը ու իր ալլապէս անդաման թշուառութիւնները։ Ու յետոյ աշխարհը ուր կը մտնէի երիտասարդ ու . . . յիմար, ինչպէս պիտի ըսէր Զայնը շատ աւելի վերջերս։

Աղաչեմ զանիփօթիսին։

— Այո՛ւ։

Յիսուն տարի ետքը, այդ օրերէն, իմ սա վերադարձը զէպ մանկութեան աղօթքը, ո՞չ արդեօք։

Տիրացուն կ'աւարտէ ընթերցումը։ Պահպանիչ։ Տղաք իրենց սեղաններուն, ես իմ վերուծուածներուն։

Ու Զայնը՝

— Յիմար . . .

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

(Շարունակելէ)

